

Filosofie „s dnešním odstupem času“: stále ještě jako racionálně kýžený projekt?

Philosophy “with today’s lapse of time”: still a rationally coveted venture?

Miloš Dokulil

(Ne že bych si nějak umanul s nějakým vzpomínáním! Ale především: Nikterak nechápu, že se zřejmě v rámci českého *pravopisu* vůbec nikdo dosud přiměřeně, ale též autoritativně a kategoricky, nebránil psaní toho prvního slova v nadpisu se „z“ uprostřed. Vždyť řecké „zofos“ je česky „temnota“! Takže současní „filozofové“ jsou potom tím českým „levopisem“ oboru takto *jakoby zamilovaní do temnoty*. Že by?)

Samozřejmě když už se jednou někdo narodil jaksi „dříve“, v oněch časech byla stále docela „v kursu“ latina, v cudném zákrytu za řečtinou. Jako kdyby zrovna přinejmenším ta latina byla stále vizitkou vzdělance? (Pro pravopis češtiny mého mládí platilo, že se respektovala výslovnost v 1. pádě jednotného čísla. Ne že bych slyšel – i dnes – ve zmíněném případě na konci slova „kurs“ vyslovovat „z“! A ne že bych býval mínil mluvit o fonetice češtiny. A když zde padla zmínka již o třech jazycích: Koho by bývalo ve „Střední Evropě“ napadlo, že hned ve druhé polovině 20. století mezinárodním jazykem se stane angličtina? A kdopak běžně třeba ví, že japonština má kromě dvojí slabičně prezentované „abecedy“ navíc též pojmové písmo s několika tisíci nejdůležitějších znaků?)

Hned tu může být taky doprovodně třeba jeden teoreticky vyhlížející námet. S tím, že *slovo je „znakem“*, který zřejmě doprovází nějaký význam. (I když nelze vyloučit, že svou roli sehraje *kontext*, a nejen třeba v různých ohledech taky zrovna v té japonštině.) Frege upozornil na to, že vzájemně různá slova (Jitřenka, Večernice) mohou mít *týž význam* (planeta Venuše); i když *smysl mají vzájemně odlišný*. Takto jako kdybychom stále zůstávali oběma nohama

na zemi, jak bychom asi teď metaforicky řekli. Wittgenstein přitom ne zrovna vděčně charakterizoval tu naši lidskou komunikaci jako „slovní hru“ (nebo *hru se slovy*, že?). Přičemž budiž hned řečeno, že sice za poslední století nemálo prostředků k vzájemnému řečovému či jazykově zprostředkovanému kontaktu přibýlo, ale také vznikl zcela nový obor „P. R.“ („pí ár“; pro komunikaci s veřejností, jak ji účinně oslovovat; nikoli nutně, jak *být pravdivý*).

Jen na základě těch několika letmých zmínek bude asi zřejmé, že přinejmenším zhruba za posledních sto let se muselo „cosi“ pro život člověka snad nemálo změnit (či „semlít“); a to hned *v profesionalizaci té mezilidské komunikace* (abychom si měli či dokonce museli vzájemně rozumět až po účinně nasazené slovně tlumočené fikce, jejichž obětí se snadno stáváme). Přitom jako kdyby to nemuselo či nemělo být okamžitě patrné, když tolik jiných objevů ve vědách a technických změn navodilo proces, který lze bez rozpaků označit za *exponenciální*.

Swov tisíciletou tradici v té „školské“ filosofii až do 20. století mělo odvolávat se především na moudrost proslulé legendární trojice, Sókrata, Platóna a Aristotela; včetně tehdy již náročné úrovně jazykové abstrakce. Když zhruba na počátku 17. století (čtyři sta let před dneškem) na jaře 1633 sváděl svůj nerovný boj Galileo Galilei s církevní autoritou, právě to jako kdyby bylo pořád jen ilustrací významu a potřeby jakoby „filosofie“, a to jako prostředku k objektivnějšímu poznávání světa a *k lepší interpretaci* toho, čím svět a život v něm jsou. Případně nové poznatky v poznávání místa naší planety ve Vesmíru jako kdyby byly snad navíc jen svého druhu „kulisou“, která nejdřív pouze stabilizovala pro Evropu tu trojí relativně dlouho předávanou představu o „konzervaci“ světa, vnímanou jako „*přírodní filosofie*“: že tento svět je poměrně *mladý*, víceméně svým vzezřením *stabilní*, a docela prostorově *malý*. Takže již s ohledem na skutečně poměrně nedávno vzniknuvší představy o *nadpřirozených oblastech* nebo posléze o kýženém *posmrtném životě* nebylo několik tisíciletí možné tyto nábožensky zakotvené ideje přiměřeně uvést v pochybnost. (Takto jsme zároveň bezděčně uvedli do tohoto jaksi povšechného uvažování o „lásce k moudrosti“ vedle již výchozí obecné nutnosti disponovat náročnější úrovní jazyka a ověřitelnými zkušenostmi o světě kolem nás teď jaksi „do třetice“ dokonce *náboženství*. Ne že by to mělo automaticky znamenat, že věda a víra se jaksi vzájemně doplňují. I když se mohlo – především v minulosti – nejednou zdát, že kde věda nezná řešení, nabízí je rozmanitě, leč údajně spolehlivě víra.)

Nejednou v lidských dějinách (včetně současnosti!) místo svědeckví prostřednictvím smyslové evidence nebo skutků bylo nabídnuto jako věrohodné jen *poselství nějak prezentovaných souborů slov*. V dějinách Evropy výrazným

ideovým zlomem bylo určitě hned od počátku 16. a potom 18. století; to prvé jako „*reformační*“ a to druhé jako „*osvícenské*“. Reformace mj. zdůraznila nutnost mít autentické texty a uplatňovat racionálně podloženou jejich interpretaci. Do stejné doby zapadá rovněž zcela nečekaný poznatek, že „naše“ Země není středem světa či Vesmíru, nýbrž – bez ohledu na ptolemaiovské řešení odpozorovaných pohybů planet – středem „naší sluneční soustavy“ a pohybů jejích planet je „naše“ Slunce. Osvícenství mj. potom nečekaně objevilo jistá výchozí „práva člověka“; včetně požadavku na obecné základní vzdělání, a to rovněž dívek. Feudalismus a údajně božská práva králů na absolutní moc ve státech byly v oné době dokonce účinně zpochybněny (Francie, vznikající USA; již v 17. stol. předobraz tohoto dění v Anglii). Jako kdyby legitimní součástí angažovaného uvažování o životě ve společnosti měla být rovněž *politika* (kupodivu v navázání na antickou tradici, byť zcela jinak sociálně zakotvenou).

Ne že bychom měli zapomínat na fakt, že když se mezi našimi předky zahnízdilo něco jako empirická jistota a zdálo se, že překonáním dané *jistoty* by bylo možné hodně získat, časem se našel génius, jemuž se podařilo nečekaným způsobem nemožné; třeba jak zjistit a pak překonat onu hrůzu přírody z „prázdnoty“ („horror vacui“). I když nejdřív sám objev atmosférického tlaku automaticky hned nevěstil, že lidstvo stojí na prahu uplatnění páry jako pohonné síly. (Také nemohlo být okamžitě zřejmé, kolik bude vynaloženo ne vždy čestných prostředků k tomu, aby se na objevu či vynálezu – ne poprvé a ne naposledy – přizívali paraziti.)

Asi by se hodilo zde teď rovněž připomenout Newtona a výchozí formulaci gravitačního zákona (r. 1665); už proto, že tato „síla“ vůbec nevypadala jako nějak přijatelně *smyslově evidovatelná*, i když teoreticky bylo takto dáno první racionálně vyhlížející vysvětlení vesmírných pohybů. Že teprve na začátku 20. století Einstein dvojí koncepcí relativity na Newtona naváže, mohlo by být vnímáno jako jisté „překvapení“; ale že na počátku nynějšího – 21. – století nadto dojde nejdříve *k přímému zachycení gravitačních vln*, a krátce nato dokonce k současné registraci jejich zdroje ze dvou míst dokonce *opticky*, což může vypadat jako zpráva z říše stěží myslitelných snů. Už jenom když uvážíme, že gravitace se zprvu jevila jako potenciální fyzikální „síla“ podezřelá již tím, že měla být působením těles vzájemně jaksi „na dálku“, a tudíž nemálo tajemně (a „nefyzikálně“). Možná poněkud jinak „nahlíženo“: realita dokáže být nemálo odlišnější svými jistými vlastnostmi od toho, jak se to našim smyslům jeví; takže specificky jako kdybychom měli nad lidským uvažováním mít vždycky jistý zpětnovazební nadhled, bez absolutistických předsudků,

s nemalou dávkou skromnosti, ale zároveň též se setrvalou potřebou nenechávat již zjištěné závěry „v klidu“, když pravda může mít nejednou své nečekané nové vyústění. Zvláště když se urychluje *složitost* detekčních aparatur a doprovodně se navíc nečekaně značně *zlevňuje jejich pořízení* (Mooreův „zákon“), nutně to též přivedí *celkové zrychlení* počtu nepředvídaných objevů v nikoli hned takto uvažovaných sférách.

Již bylo výše naznačeno, že tu poněkud celkově „středověkou“ kulturní atmosféru výrazněji začalo narušovat až 18. století. V rámci té jakoby ještě navenek stále „přírodní filosofie“ *akcelerující pokrok ve vědách* a v aplikaci techniky při výrobě stále složitějších přístrojů byl tehdy zjevný. Co se ovšem začalo dít v řadě oborů ve 20. století, to se zcela vymyká adekvátní charakteristice. Aspoň něčeho si teď všimněme:

Na konci 19. století byla většina přírodovědců ještě přesvědčena, že *atomy* žádnou vnitřní strukturu nemají. („Tomos“, z řečtiny, česky „díl“, „část“; „a“ jako zápor!) Roku 1897 byl nečekaně objeven elektron. Tři desetiletí fyzikům trvalo, než byla zaregistrována základní trojice atomových částic. Pak to trvalo už jen poločas této doby, aby mohlo dojít ke konstrukci prvních atomových bomb (roku 1945). V současnosti máme potvrzen původně hypotetický *Higgsova boson*, anebo dokonce *gravitační vlny*.

Málem celou první polovinu 20. století stále ještě přetrvávaly rozpačité představy o životě jako božském daru. Pak překvapivě došlo k znovuobjevení DNA (1943); bez ohledu na složitost té kyseliny poměrně rychle byla zjištěna její struktura (pravotočivá šroubovice; 1953). Posléze nastalo nejen úspěšné *dešifrování genetického kódu*, ale byl dokonce stanoven lidský genom (překvapivě jako jednodušší, než je tomu např. u jetele!). Takto bylo zároveň potvrzeno, že život musel na naší Zemi vzniknout „přirozeně“. Doprovodně se stal absurdní výzvu k pokusu o umělé rozšíření čtyř bází DNA o další dvě, v přírodě se nenacházející (ve zkratce „UBP“); což zároveň nemálo teoreticky zvýšilo počet možných kombinací pro tvorbu aminokyselin z 64 na závratných 256! (Aktuálně je těchto aminokyselin *evidovaných pouze 23*; takže „příroda“ ne že by nutně využívala své možnosti „na doraz“!)

Nu, a na otázku, zda by mohla létat tělesa těžší vzduchu, prakticky řešenou roku 1903, byla dána nesrovnatelně triumfálnější odpověď *přistáním prvních lidí na Měsíci* (1969), přičemž o dalšího půl století později každoročně několik miliard cestujících se přepravuje letecky, o přípravách letu na Mars nemluvě. Též bychom si měli zřejmě připomenout vývoj od staveb na několik obytných pater s postupným zesilováním tloušťky zdí k objektům nad proslulou výškou Eiffelovy věže (mrakodrap o výšce 828 m, dokončený roku 2010; včetně

odpovídající rychlosti zdviží). Samozřejmě že v té naší lidské civilizaci došlo mj. k jedinečnému rozvoji mechaniky; nejdřív po dlouhá staletí rozmanitě uplatněním vody řek, pak zrychleně i páry a pístu, a posléze po překvapujících záškubech žabích stehýnek na stole laboratoře *objevem elektřiny* (statická elektřina objevená Galvanim r. 1771; Voltův článek z roku 1800). Ne že by mělo být zbytečné tu připomínat rovněž odpor plynárenských společností zajišťujících mj. veřejné osvětlení ve městech proti objevu elektrické žárovky a proti jejímu širšímu uplatnění (především po roce 1881; nejen Edison, ale i náš Fr. Křížík). Ještě mezi oběma světovými válkami mnohde se stále svítilo v domácnostech – což pamatují – „petrolejovými“ lampami! Od konce 2. světové války přitom datujeme již *počátky elektroniky*. Počítač z 50. let potřeboval ovšem ke svému provozu dvě velké místnosti; jednu obklopenou ze všech stran skříněmi s rozmanitými lampami (od diod po pentody) a druhou k zajištění chlazení těch souprav umístěných v té první; takto tomu bylo před osazením nových přístrojů tranzistory. Přitom k prvnímu *vítězství elektroniky* nad mistrem světa v šachu G. Kasparovem došlo již roku 1996 (aniž tehdy utkáni celkově na 6 zápasů Kasparov prohrál). Roku 2015 proběhlo obdobné střetnutí ve hře go s mistrem světa Fan Hui a zde vyhrál hned napoprvé počítač 5 : 0. V současnosti už automobilový průmysl vážně plánuje výrobu aut bez lidského řidiče. Říci, že to je „robotizace“ (ještě podle K. Čapka), již ovšem nebude stačit. O rozšíření internetu a o rostoucí automatizaci výrobních procesů po celém světě nemluvě.

A zároveň – bez ohledu na možná poučení ze dvou světových válek – *státy stále zbrojí* a vynakládají nemalé prostředky na možnou příští válku. Přitom v Evropě před 1. světovou válkou bylo ještě dost států monarchiemi; po 2. světové válce se navíc širše prosadil komunismus; před koncem 20. století tu byla už patrná – ne dost účinná – *snaha po integraci* (EU na základě různých předchozích iniciativ posléze vznikla roku 1993; NATO vznikla již r. 1949).

Ale taky bychom měli brát v úvahu, že ještě do konce 2. světové války byl na celém světě uplatňován *patriarchát*; s tímto sociálním principem byl po té válce aspoň v Evropě rychle konec. Nyní v Evropě můžeme zaznamenat především rostoucí rozpad prestiže nejen náboženských věr, ale i *rodinných vazeb* a snížení porodnosti pod hranici prosté „reprodukce“. Ony proslulé „nůžky“ mezi „situovaností“ nejbohatších lidí a tím „průměrem“ se ještě zlověstněji rozevřely. Zároveň nezapomeňme na *ženu* jako konečně vůči muži aspoň sociálně a právně rovnoprávnou, přinejmenším v oblasti „evropsky“ či „křesťansky“ uplatňované kultury. (Potom ovšem nelze jen formálně respektovat skutečnost, že v islámu zůstaly některé jeho závažné zásady stále *na úrovni*

7. století! I když třeba za Muhammada vinou častých vzájemných bojů v oblasti bylo pak hodně vdov a právo muže mít 4 manželky mohlo též být jakýmsi „sociálním opatřením“, v dnešní době už jenom ta podřízenost žen mužům – především z hlediska jejich možného uplatnění – není ničím relevantním opodstatněná; i když přetrvává.)

Ne že by demokracie, poučená antikou, byla běžně praktikována v současnosti; když navíc v řadě zemí světa trvá po desetiletí totalitní režim a když v parlamentních „democraciích“ stále účinněji se prosazuje populismus. Zrovna tak, i když se blížíme limitu, v jakém nás ještě může tato Země uživit, máme tu jako aktuální problém – prostřednictvím organizovaných gangů – zvýšený tlak na nekontrolovanou (a takto potom z řady důvodů riskantní a nebezpečnou) migraci především muslimů do Evropy; s doprovodem nekontrolovanou (ne-li spontánně probíhající) porodností. A potom „filosofujme“?

Kde potom hledat na této Zemi smysl věcí a dění? Jen na základě jistých mínění uchovaných v textech nejednou napsaných před tisíciletími? Ve většině možných sfér, kde se ještě na počátku 20. století mohla snad pořád ještě nějak uplatnit filosofie, věda tu „filosofickou“ reflexi nahradila, dokonce adekvátněji, než by to dokázala filosofie. Jak se ale zdá, stále tu mezi sebou máme nemalou řadu těch navenek jaksi hraničních otázek, alespoň adresně pro širší publikum každého státu; potom by tu zřejmě stále měla působit ta filosofie jako možná výchozí inspirace, ne-li též jako svého druhu snad i „filtr“, který by předcházel interpretaci toho, co se tváří jako „informace“. Potom bychom tu měli zřejmě mít k dispozici přinejmenším jakési zastřešení těch „tří světů“, jak je před čtyřmi desetiletími knižně popularizovali J. Eccles a K. Popper (materiálního světa kolem nás, osobního vědomí o tom světě, a ovšem institucí, které tomu všemu podivuhodně „slouží“ a podezřívají tradici; roku 1977); přičemž výchozí zárukou, že se neklameme, by nám stále mělo být to, že všechny naše dosavadní pokusy o falzifikaci těch našich nynějších jistot (jak nás k tomu nabádal Popper) zatím proběhly neúspěšně, a to jak ve sféře přírody, tak i – zřejmě nemálo problematičtěji a rizikověji – v oblasti společenské, a zrovna tak – i když opět ještě citlivěji – v té dimenzi transcendentní. Zároveň (teď citace podle Ecclese) máme „uznávat přechodné tajemství osobní existence a vědomí sebe sama“; jenže tu je jako výzva přechodné tajemství nejen toho vědomí, ale je tu navíc přechodnost samotného toho individuálně fixovaného vědomí! Takže bychom zřejmě už pro tu dočasnost té osobní existence měli rovněž konat tak, abychom posléze – kromě poznatků a citových vztahů – předali vlastní jeviště našich aktivit příští generaci bez dalšího „zaplevelení“ (vlastní vinou); a naopak v pokoře před zákrakem tohoto života na této „naší“

Zemi k jejímu dalšímu kéž by zvelebení... Takže? *Milovat* moudrost? Anebo spíše přímo *konat* v jejím osvitu? Přitom navíc s jistým ostychem, vždyť ta vývojová exponenciála vědy nám rovněž to nevývratné poučení dává, že *nikdy nejsme majiteli konečných a absolutních pravd*. (I když jsme v ideální podobě jejich potenciálními adresáty!) Až by z té výzvy mohlo být nám všem závratně úzko. A není?

prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc.

Katedra strojového učení a zpracování dat, Fakulta informatiky, Masarykova univerzita
Botanická 68a, 602 00 Brno-Královo Pole, Česká republika
dokulil@mail.muni.cz

